

Polskie gwarowe nazwy roślin z komponentem *kaczy*

Celem niniejszego artykułu jest analiza motywacji semantycznej polskich gwarowych nazw roślin z komponentem *kaczy*, a zatem próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego ten element wystąpił w nazwach roślin i jaka była lub jest jego rola. Ponadto rozpatrywana jest struktura nazw i ich budowa słowotwórcza. Jako materiał do analizy zostały wybrane gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych, które należą do najbliższego otoczenia człowieka, rosną blisko domów, na łąkach lub w lasach. Użytkownicy gwar mają z tymi roślinami do czynienia na co dzień i często korzystają z ich właściwości.

Jak wiadomo, nazwy roślin są motywowane ich własnościami. Dotyczy to wszystkich nazw roślin: dawnych (w tym starożytnych i średniowiecznych) i współczesnych (w tym naukowych, potocznych i gwarowych). Właściwości roślin, które służą jako podstawa motywacji, są w chwili nominacji – w określonym miejscu, sytuacji i czasie – cechami najważniejszymi dla ludzi nadających nazwy. Ponieważ każdy gatunek ma wiele cech, które można uznać za podstawowe, istnieje wiele nazw odnoszących się do tego samego gatunku. Badacze już dawno temu określili kryteria semantycznego podziału nazw roślin (por. np. w Polsce: Pawłowski 1974; Tokarski 1993: 340–341; Pelcowa 2001: 100). Biorąc je pod uwagę, do ustalenia motywacji semantycznej nazw w procesie nominacji przyjmuje się następujące ogólne mechanizmy motywacyjne: wygląd rośliny, miejsce występowania, jej właściwości, przeznaczenie oraz inne specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje¹. Każdy z tych czynników ma wpływ na zawartość znaczeniową nazw. Przy tym jest oczywiste, że każda z tych ogólnych motywacji rozkłada się na szereg motywacji szczegółowych w zależ-

---

¹ Taką motywację może stanowić na przykład rzeczywiste lub suponowane pochodzenie rośliny. Widoczne to jest chociażby w nazwach tataraku zwyczajnego, *Acorus calamus* L.: *tatarski korzeń*, *tatarczuk*, *tatar* i inne, a także nazwa ogólnopolska *tatarak*.

ności nie tylko od osobliwych cech danego gatunku, ale także od tego, gdzie, w jakim czasie i w jakiej sytuacji następuje proces nominacji (por. Waniakowa 2012: 67–68; Dębowski, Waniakowa 2019: 173–200).

Na tę strukturę semantycznej motywacji nazw roślin nakłada się dodatkowo inny podział, którego podstawą jest ich metaforyczność. Problem metaforyczności nazw botanicznych był wielokrotnie poruszany w literaturze językoznawczej przy różnych okazjach: w artykułach dotyczących nazw jakiegoś gatunku, w publikacjach poświęconych gwarowym nazwom roślin jakiegoś obszaru, w opracowaniach nazw historycznych, a także w słownikach, najczęściej etymologicznych² (por. np. Hladká 2000; Waniakowa 2016: 413–425). Jak wiadomo, metafory stanowią jeden z podstawowych składników posługiwania się językiem i w ten sposób poważnie wpływają na naszą percepcję, myślenie i działanie, postrzegamy bowiem rzeczy i zjawiska nie takimi, jakimi są obiektywnie, ale takimi, jak uczy nas nasze własne doświadczenie³. Wobec tego duża część naszego codziennego systemu pojęciowego ma strukturę metafor (por. Lakoff, Johnson 1988: 26). Do tego systemu trzeba zaliczyć też nazwy roślin, ponieważ one – podobnie jak każdy inny element otaczającego nas świata – także postrzegane są poprzez metafory i pod wpływem metafor. Metaforyczne nazwy roślin są w istocie nazwami wtórnymi, ponieważ ich motywacja semantyczna jest właściwie dwuetapowa. Pierwszy etap stanowi zwrócenie uwagi na charakterystyczną cechę danego gatunku rośliny, drugi – to takie przetworzenie tejże cechy, aby na zasadzie podobieństwa do jakiegoś obiektu, dla którego ta cecha jest typowa, nazwa tegoż obiektu mogła być przeniesiona na tenże gatunek rośliny. Innymi słowy, wytwarza się związek między gatunkiem rośliny a jakimś obiektem. Przy każdym przywołaniu nazwy rośliny przejętej od obiektu związek ten jest odnawiany. Ktoś, kto widzi roślinę i poznaje jej nazwę, automatycznie rozszyfrowuje motywację semantyczną nazwy i podstawę metafor.

Warto też zauważyć, że wiele nazw roślin zawiera w sobie elementy odzwiercące (por. Waniakowa 2015: 187–194). Do nich również należą polskie gwarowe nazwy roślin z komponentem *kaczy*. Można przypuszczać, że niektóre z nich są metaforyczne. Jeśli tak, to powstawały w ten sposób, że najpierw postrzegano

² *Bazia* jako ‘kwiatostan roślin z rodziny kotkowatych (np. wierzby)’ jest przenośnym użyciem nazwy owcy, owieczki, jagnięcia pochodzącej z języka dziecięcego od dźwiękonaśladowczego zawołania na owce znanego na obszarze północnosłowiańskim (Borys SEJP s.v. *bazia*). Stąd polska gwarowa nazwa *bażki* (*baški*), odnosząca się, oczywiście w różnych polskich gwarach, zarówno do babki zwyczajnej, *Plantago maior* L., jak i do babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* L. oraz do szczawiu zwyczajnego, *Rumex acetosa* L. i koniczyny polnej, *Trifolium arvense* L. ze względu na rodzaj kwiatostanu, jest także nazwą przenośną.

³ Por. wstęp do polskiego wydania książki G. Lakoffa i M. Johnsona *Metafory w naszym życiu* autorstwa T.P. Krzeszowskiego, s. 6–7.

jakąś charakterystyczną cechą danego gatunku rośliny, a potem kojarzono ją na zasadzie pewnego rodzaju podobieństwa do jakiejś typowej cechy kaczkki. Pozostałe nazwy, które nie są metaforyczne, wiążą się z kaczkami w jakiś inny sposób, na przykład są przez nie lubiane jako pasza.

Przyjrzyjmy się zatem zebranych nazwom tego typu i spróbujmy określić w każdym przypadku indywidualnie, jaka cecha rośliny motywowała daną nazwę, czy nazwa ta należy do metaforycznych, a jeśli tak, to jaka jest podstawa metafory.

Gwarowych nazw dziko rosnących roślin zielnych, które zawierają komponent *kaczy*, nie jest zbyt wiele. Ponadto trzeba odrzucić nazwy, których brzmienie jest mylące, choć bowiem wydaje się, że mają one związek z kaczkami, to rzeczywistość jest zupełnie inna. Chodzi tu na przykład o jedną z gwarowych nazw kocanek piaskowych, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, mianowicie *kaczonkę*. Nazwa ta jest niewątpliwie wynikiem przekształcenia nazwy *kocanka*, która jest rekonstruowana jako *kot-j-an-ək-a, a zatem jest zbudowana na morfemie leksykalnym *kot-* (szerzej o tym: Sławski SEJP s.v. *kocanka*), por. też stczes. *kocana* (Wróbel 2004: 37). Jej motywacja jest związana z kosmatością owłosionych łodyg rośliny (Machek 1954: 240, Sławski SEJP s.v. *kocanka*). W gwarowej formie *kaczonka* doszło do adideacji. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że nazwa *kocanka* z niczym się użytkownikom gwar nie kojarzyła, zatem „dopasowano” ją brzmieniowo do *kaczki*, znanego wszystkim udomowionego ptaka wodnego. Być może jakiś wpływ na powstanie formy *kaczonka* miała żółta barwa kwiatostanów, które mogą przywołać na myśl również żółto ubarwione kacząta. Skoro *kaczonka* jest w pierwszym rzędzie formą adideowaną, nie powinna być brana pod uwagę wśród nazw roślin zawierających komponent *kaczy*, ponieważ jej motywacja nie jest związana z kaczką w sposób bezpośredni.

Na początek zajmijmy się nazwą *kaczeniec* (z wariantami *kaczyniec*⁴ i *kaczaniec*), która jest bardzo często spotykana w gwarach polskich i odnosi się do kilku rodzajów roślin. Ma ona budowę dość typową dla nazw roślin, ponieważ złożone sufiksy *-eniec* // *-iniec* są charakterystyczne dla wielu polskich nazw botanicznych (por. Sławski SEJP s.v. *kaczyniec*, Spólnik 1990: 90), por. *biedrzeniec* // gw. *biedrzyńiec* ‘Pimpinella’, gw. *pryszczeniec* // gw. *pryszczyniec* ‘jaskier, Ranunculus’, gw. *żółcieniec* ‘glistnik jaskółcze ziele, Chelidonium maius L.’, gw. *szaleniec* ‘bieluń dziedzierzawa, Datura stramonium L.’. Ze słowotwórczego punktu widzenia można stwierdzić, że nazwa *kaczeniec* // *kaczyniec* jest podzielną nazwą jedno- wyrazową, która stanowi derywat od przymiotnika *kaczy*. Nazwa (i jej wariant)

⁴ Jeśli chodzi o wariant *kaczyniec*, to jest on dawniejszy. W niniejszych rozważaniach geneza wariantów nazwy nie jest istotna.

najczęściej odnosi się do knieci błotnej, *Caltha palustris* L., ale nie tylko. Niżej przedstawiam stosowny materiał.

Kaczeniec (*kaczyniec*, *kaczaniec*) (często w pl.) ‘knieć błotna, *Caltha palustris* L.’: n-tar⁵, krak, kroś, ok. Tomaszowa Lubelskiego, puław, bił, zam, łuk, lub, Kuj, miń-maz; SGRT; Kurek 2004; Kulak 2022; Pelcowa SGL V 198 m. 33; Wierzbicka 2003; Majewski SN; USK; Gustawicz 1882; Paluch ZZ; por. czes. gw. *kačenky* (Kosík 1941), czes. gw. *kačena*, *kačenka* (Hladká 2000), śrlac. *anataria*, *anataria*, *anetharia*⁶ (Symb. I 163–164), gdzie łac. *anas*, *anatis* ‘kaczka’. Zapis <*kaczinecz*> pojawia się już u Stanki 1472, poświadczają tę nazwę ze słowniczków średniowiecznych także Rostafiński (Symb. I 164), por. SStp. s. v., potem nazwę *kaczyniec* notuje Szymon z Łowicza 1537 i Knapiesz TPLG 1621–1632 (Spólnik 1990: 24). Najprawdopodobniej nazwy staropolskie i wywodzące się z nich formy gwarowe są kalkami wymienionych wyżej nazw łacińskich (por. Sławski SEJP s.v. *kaczyniec*). Stąd wniosek, że gwarowa nazwa *kaczeniec* w znaczeniu ‘knieć błotna, *Caltha palustris* L.’ nie jest autentycznie gwarowa, to znaczy nie powstała jako wytwór użytkownikom gwar. Jeśli chodzi o motywację nazw – począwszy od łacińskich – opierają się one na jednej z cech knieci błotnej, mianowicie dotyczą miejsca jej występowania. Otóż knieć błotna rośnie na podmokłych łąkach, w rowach, na brzegach rzek i zbiorników wodnych, czyli w pobliżu wody. Ta właściwość rośliny została skojarzona z kaczką, która jest ptakiem wodnym bytującym w pobliżu wody. Wydaje się ponadto, że roślina nie jest pokarmem dla kaczek, ponieważ zawiera trujący związek – anemoninę⁷. Można więc stwierdzić, że nazwy knieci błotnej typu *kaczeniec* są metaforyczne.

Forma *kaczyniec* stała się podstawą innej nazwy gwarowej tego gatunku – zestawienia trójczłonowego – *kaczyniec wole oko*, które jest notowane w Wielkopolsce (K II 384 s.v. *kniat*). Nazwa ta jest autentycznie gwarowa, nie notują jej słowniki języka polskiego. Jest połączeniem nazwy *kaczyniec* i metaforycznej nazwy gwarowej *wole oko*. Identyczną motywację i mechanizm metafory ma forma *kaczyniec* (notowana przez SWil) jako nazwa gwarowa bobrka trójlistkowego, *Menyanthes trifoliata* L., bowiem bobrek jest także rośliną rosnącą na mokrych łąkach, torfowiskach i w rowach (Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 47, PZZ 84), por. niem. gw. *Antnklee* ‘Entenklee’, dosłownie ‘kacza koniczyna’, por. także niem. gw. *Entenfuß* ‘kacza stopa’ (Marzell 2000 III szp. 168–169), przy czym ostatnia nazwa niemiecka jest metaforyczna, ponieważ chodzi o skojarzenie kształtu liści bobrka z kształtem stopy kaczki.

⁵ Skrótów nazw powiatów i inne skrótów geograficznych za SGP.

⁶ Formy te nie są notowane przez SŁŚ.

⁷ Związek ten traci swoje toksyczne właściwości po ususzeniu rośliny.

Formy *kaczeniec* i *kaczyniec* odnoszą się także w gwarach polskich do podbiału pospolitego, *Tussilago farfara* L. (PZL; ZDK). Chociaż roślina ta lubi wilgoć i często rośnie na żwirowatym podłożu nad rzekami, to jednak nie jest gatunkiem, który rozprzestrzenia się głównie nad wodą: występuje też w miejscach, gdzie nie jest wilgotno – na skarpach, zboczach i nieużytkach. Wydaje się zatem, że w tym wypadku motywacja nazw jest inna. Warto zwrócić uwagę na to, że podbiał bardzo wcześnie kwitnie (od marca do maja) i stosunkowo wcześnie się rozwija. Może więc stanowić pokarm dla kaczek, gdy jeszcze nie znajdują w obfitości innych roślin. W związku z tym w przypadku *kaczeńca* // *kaczyńca* jako podbiału mielibyśmy do czynienia z motywacją związaną z przeznaczeniem rośliny na pokarm dla kaczek. Stąd nazwy te dla podbiału nie byłyby metaforyczne. Wydaje się, że taką samą motywację można założyć dla formy *kaczyniec* (notowanej u Majewskiego SN) w odniesieniu do mniszka pospolitego (syn. mniszek lekarski), *Taraxacum officinale* Web. Mniszek lekarski nie jest rośliną, która musi mieć w pobliżu wodę. Rośnie w bardzo różnych miejscach: na łąkach, w lasach, na nieużytkach i na drogach. Można zatem odrzucić motywację związaną z wodą. O tym, że mniszek był wykorzystywany jako pasza dla kaczek, świadczą także jego nazwy w innych językach słowiańskich, por. czes. *kačenec*, *kačinec* (Rystonová 2007), czes. gw. *kačenka* (Hladká 2000), słow. gw. *kašinec* (Buffa 1972)⁸, por. też ukr. gw. *kočanec* (Makowiecki 1936: 366). Nie koniec na tym, nazwa *kaczeniec* może odnosić się w gwarach polskich do jaskra, *Ranunculus* L., najczęściej notuje się ją w liczbie mnogiej w Ostródzkiem, na Warmii i Mazurach (Dubisz 1977). W tym wypadku motywacja wskazująca na pożywienie dla kaczek jest potwierdzona przez inną nazwę jaskra, mianowicie *kaczy źer*, notowaną na tym samym obszarze. Nazwa *kaczyniec* w Augustowskim (K II 288) odnosi się ponadto do rzęsy wodnej, *Lemna* L., która występuje wyłącznie w wodzie, i to mogłaby być motywacją jej nazwy, jednak przy tym należy zauważyć, że jest to roślina bardzo chętnie jadana przez pływające kaczki. Wydaje się zatem, że właśnie ta ostatnia okoliczność jest właściwym powodem jej nazwy, por. też np. gw. słow. *kačicník* (Buffa 1972) oraz liczne historyczne i gwarowe nazwy niemieckie, jak *Entenfutter* ‘kaczy pokarm’, *Entengras* ‘kacza trawa’ i *Entenkraut* ‘kacze ziele’ (Marzell 2000 II szp. 1228–1229).

Inną, dość popularną nazwą gwarową z komponentem *kaczy* jest dwuczłonowe zestawienie *kacze ziele*, gdzie pierwszy człon stanowi przydawkę przymiotnikową, której zadaniem jest podkreślenie specyficznych właściwości rośliny. Nazwa *kacze ziele* odnosi się w gwarach polskich do przynajmniej dwóch rodzajów roślin. Pierwsza z nich to kniec błotna, *Caltha palustris* L. Jej nazwa *kacze ziele* jest poświadczona na Kaszubach (S VI 210; LPW III 1066). Motywa-

⁸ Nazwa gwarowa z obszaru Słowacji, gdzie č przechodzi regularnie w š.

cja jej jest identyczna jak motywacja wyżej omówionej nazwy *kaczeniec*, czyli chodzi o miejsce występowania w pobliżu wody, skojarzone następnie z kaczką. Stąd wniosek, że zestawienie *kacze ziele* w odniesieniu do knieci błotnej jest także nazwą metaforyczną. Warto dodać przy tym, że istnieją jeszcze co najmniej dwie inne nazwy knieci związane z kaczkami. Są to **kaczory**: n-tar (Kulak 2022) i **kacze pyski**: Kuj (Wierzbička 2003). Obie nazwy występują jako pluralia tantum. Pierwsza pochodzi od rzeczownika *kaczor* ‘samiec kaczki’, druga jest zestawieniem. Obie są autentycznie gwarowe, nie mają poświadczeń w historii języka polskiego. Wydaje się, że ich motywacja jest jednakowa i odnosi się do miejsca występowania knieci, skojarzonego potem z kaczką. W związku z tym są to nazwy metaforyczne, tak jak *kacze ziele* jako nazwa knieci błotnej.

Inaczej natomiast przedstawia się nazwa *kacze ziele* jako określenie glistnika jaskółczego ziela, *Chelidonium maius* L. Nazwa ta notowana jest w powiecie włodawskim (Pelcowa SGL V 198; Pastusiak 2007). Jak wiadomo, roślina występuje przy domostwach, na nieużytkach, przydrożach, w zaroślach i na obrzeżach lasów (PZZ 96). Ma niezbyt przyjemny zapach i dość ostry smak, poza tym zjedzona w większych ilościach jest trująca, ponieważ zawiera toksyczne alkaloidy. W związku z tym bydło raczej jej unika. Być może kaczki ją jedzą, bo jest łatwo dostępna od wczesnej wiosny do późnej jesieni. Jeśli glistnik jaskółcze ziele służy kaczkom za pokarm, motywacją nazwy może być tu przeznaczenie rośliny. Dodatkowo jej liczne żółte kwiaty mogą kojarzyć się użytkownikom gwar z żółtymi kaczetami. Nazwa jest autentycznie gwarowa, nie występuje w historii języka polskiego.

Dość często spotykaną gwarową nazwą roślinną jest dwuczłonowe zestawienie **kacze mydło**. Nazwa odnosi się do co najmniej dwóch rodzajów roślin. Występuje jako określenie połonicznika nagiego, *Herniaria glabra* L. i mydlnicy lekarskiej, *Saponaria officinalis* L. Jako nazwę połonicznika notuje ją Majewski SN; zapis <*kaczye midlo*> widnieje już u Stanki 1472 (por. Symb. I 161, SStp. s.v. *mydło*), potem już nie spotyka się go w zielnikach (por. Spólnik 1990: 38); podobne nazwy występują też w czeskim i słowackim, por. czes. gw. *husí mydlo* (Hladká 2000; Rystonová 2007), słow. *husie mydlo* (Buffa 1972), por. też stczes. *kačičě* (Machek 1954: 76). Dwuczłonowość nazwy „przekłada się” na jej nieco bardziej złożoną motywację. Człon określany *mydło* wskazuje na „zmydlanie się” połonicznika (por. Symb. I 161), zaś przydawka przymiotnikowa *kacze* najprawdopodobniej odnosi się do tego, że połonicznik nagi nie jest „normalnym” mydłem, tylko odwar z niego pieni się i ma własności antyseptyczne jak mydło. Potwierdzają to inne gwarowe określenia połonicznika, z innymi przydawkami, jak *cygańskie mydło*: n-tar; SGRT, *psie mydło*: lub; PZZ; Pastusiak 2007; *Poprzęcki* 1990; Pelcowa SGL V 382, *ptasie mydło*: PZZ, *wronie mydło*: PZZ i *zajęcze mydło*: ok. Wołkowyska [Bruś]; Pastusiak 2007. Potwierdzeniem są tu także wymienione

wyżej nazwy czeskie i nazwa słowacka. Ze względu na skojarzenie z mydłem i kaczkami nazwa jest metaforyczna, podobnie jak metaforyczne są wszystkie inne tego typu nazwy połonicznika nagiego. Zestawienie *kacze mydło* odnosi się w gwarach polskich, jak wspomniałam wyżej, także do mydlnicy lekarskiej, *Saponaria officinalis* L. Nazwa poświadczona jest w powiecie krasnostawskim (Pelcowa SGL V 197). Nazwa nie występuje w historii języka polskiego, jednak – co ciekawe – notuje się nazwę analogiczną w języku niemieckim, por. niem. gw. *Ant'nsaof* ‘Entenseife, kacze mydło’ (Marzell 2000 IV szp. 106). Trzeba podkreślić, że motywacja semantyczna nazwy *kacze mydło* jako mydlnicy jest taka sama jak w wypadku połonicznika nagiego, *Herniaria glabra* L. Roślina rozcierana z wodą pieni się, a napar z mydlnicy ma własności antyseptyczne, więc można wykorzystywać go do mycia, kąpieli i do prania (por. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 306). Zmydlające właściwości rośliny były znane od dawna. Korzenie jej są używane w przemyśle do odtłuszczania wełny i jedwabiu. W gospodarstwach domowych mydlnica służyła do czyszczenia materiałów wełnianych (por. PZZ 126) i to od najdawniejszych czasów (Symb. I 159, Moszyński KLS I 618–619), co potwierdza Marcin z Urzędowa (1595: 277), który pisze: „to ziele z mydła mydlnicą zowią, iż gdy ludzie je z wodą trą w rękę, tedy pieni się iako mydło” (za: Spólnik 1990: 82); por. także śląc. *saponaria*, *saponaria aquatica* (Symb. I 159, Marzell 2000 IV szp. 105), por. łac. *sāpō* ‘farba do włosów, mydło’ (szerzej: Waniakowa 2012: 104–105). Podobnie jak przy połoniczniku, także i w tym wypadku istnieje w gwarach polskich więcej nazw tego typu, por. *jaskółcze mydło*: „dzieci zbierają tę roślinę, miazdzą i wtedy robi się piana, którą jak mydłem myją nogi”: n-tar (SGRT) i *kozio mydło*: K II 456. Także w gwarach języków słowiańskich występują analogiczne nazwy, por. *мыло собачье* z Polesia (Bejlina 1968), ukr. gw. *собаче мыло*, ros. gw. *собачье мыло* (Annenkov 1878), brus. gw. *сабачае мыла* (Kiselevskij 1967), głuż. gw. *koče mydło* (Radyserb-Wjela 1909). Wszystkie te nazwy – podobnie jak w przypadku połonicznika – są metaforyczne.

Komponent *kaczy* zawierają także dwie nazwy gwarowe pierwiosnka lekarskiego, *Primula veris* L., syn. *Primula officinalis* (L.) Hill. Są to nazwy *kaczynóżka*, notowana w Krośnieńskim (Kurek 2004), i *kacze nóżki*, nazwa poświadczona na Kaszubach (S II 116; Rogowska 1994). Pierwsza nazwa jest zrostem mającym postać liczby pojedynczej, druga stanowi zestawienie mające postać plurale tantum. Obie nazwy mają tę samą semantykę i odnoszą się do wyglądu żółtych kwiatostanów pierwiosnka. Motywacją semantyczną nazw jest ułożenie kwiatów rośliny. Mianowicie żółte kwiatostany pierwiosnka są silnie odgięte na bok i mogą się kojarzyć z kaczymi nogami (por. Rogowska 1994: 186). W związku z tym obie nazwy są metaforyczne. Ścisłej, są to nazwy metonimiczne, które mają postać synekdochy pars pro toto. W innych językach słowiańskich mamy

również przykłady tego rodzaju nazw pierwiosnka, por. np. czes. *stračí nůžka* (Rystonová 2007), por. też gw. słow. *kačička* (Buffa 1972).

Z identycznym mechanizmem nominacyjnym mamy do czynienia przy nazwie *kacze dzioby* [sic!]: tarnob; SGP. Jest to dwuczłonowe zestawienie mające formę plurale tantum, które odnosi się do kopytnika pospolitego, *Asarum europaeum* L. Motywację semantyczną nazwy stanowi kształt liści rośliny. Liście kopytnika są nerkowate, co może kojarzyć się ze spłaszczonym i zaokrąglonym dziobem kaczki⁹. Nazwa jest zatem metaforyczna i metonimiczna, stanowiąca synekdochę pars pro toto. Jest to nazwa autentycznie gwarowa, nie notuje się jej w historii języka polskiego.

Jak widać, motywacja nazw roślin z komponentem *kaczy* nie jest tak oczywista, jakby się mogło wydawać na pierwszy rzut oka. Z powyższych rozważań wynika, że należy każdą nazwę rozpatrywać indywidualnie, i to w ściślejszej zależności od tego, do którego gatunku się ona odnosi, bowiem ta sama nazwa może być w jednym przypadku metaforyczna, w innym zaś odnosić się do rzeczywistego przeznaczenia innej rośliny. Trzeba przy tym rozpatrywać szczegółowo wszystkie cechy roślin, zarówno ich miejsca występowania, wygląd całej rośliny i jej części, jak również przeznaczenie rośliny. Ważna jest także historia nazw i to, czy dana nazwa jest autentycznie gwarowa, czy wywodzi się ze staropolszczyzny, gdzie mogła stanowić kalkę. Dopiero wzięwszy pod uwagę wszystkie wymienione czynniki, można z dużym prawdopodobieństwem dociec istoty motywacji nazw roślin.

Bibliografia

- Annenkov N.I., 1878, *Ботанический словарь* [...], Sanktpeterburg.
Bejlina D.A., 1968, *Материалы для полесского ботанического словаря* [w:] *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря*, Moskwa, s. 415–438.
Boryś SEJP – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
Buffa F., 1972, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*, Bratislava.
Dębowiak P., Waniakowa J., 2019, *Semantic Motivation of Plant Names as Part of their Etymology* [w:] A. Villalva, G. Williams (red.), *The Landscape of Lexicography*, Lisboa, s. 173–200.
Dubisz S., 1977, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیńsko-mazurskich*, *Studia Warمیńsko-Mazurskie*, t. 11, pod red. M. Szymczaka, Wrocław etc.

---

⁹ Warto zaznaczyć, że kształt liści kopytnika pospolitego, *Asarum europaeum* L., jest także podstawą jego polskiej nazwy naukowej, ponieważ został on skojarzony z kształtem kopyta, a ściślej prawdopodobnie ze śladem kopyta odbitym w ziemi.

- Gustawicz B., 1882, *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*, cz. 2: *Rośliny*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. VI, Kraków, s. 201–321.
- Hladká Z., 2000, *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*, Brno.
- K – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków.
- Kiselevskij A.I., 1967, *Латино-русско-белорусский ботанический словарь*, Minsk.
- Knapiusz TPLG 1621–1632 – Knapiusz G., 1621–1632, *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus*, t. I–III, Cracoviae.
- Kosík V., 1941, *Slovník lidových názvů rostlin*, Praha.
- Kulak I., [2022], *Obraz społeczności wiejskiej utrwalony w ludowych nazwach roślin (na przykładzie leksyki górali rabczańskich)*, Kraków [nieopublikowana praca doktorska, udostępniona dzięki uprzejmości Autorki].
- Kurek H., 2004, *Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin* [w:] H. Kurek, J. Labocha (red.), *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, Kraków, s. 129–156.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, przełożył z ang. i wstępem opatrzył T.P. Krzeszowski, Warszawa.
- LPW – Lorentz F., *Pomoranisches Wörterbuch*, t. I, Berlin 1958, t. II–V fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1968–1983.
- Machek V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Majewski SN – Majewski E., 1889–1898, *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* [...], t. I–II, Warszawa.
- Makowiecki S., 1936, *Słownik botaniczny łacińsko-małopolski*, Kraków.
- Marcin z Urzędowa, 1595, *Herbarz polski* [...], Kraków.
- Marzell H., 2000, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, t. I–V, Lizenzausgabe Parkland Verlag, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943–1958, Köln.
- Moszyński KLS – Moszyński K., 1934, *Kultura ludowa Słowian*, t. II: *Kultura duchowa*, Kraków.
- Paluch ZZ – Paluch A., 1989, *Zerwij ziele z dziewięciu miedz. Ziołolecznictwo ludowe w Polsce w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław.
- Pastusiak K., 2007, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pawłowski E., 1974, *Polskie nazwy roślin (Próba klasyfikacji semantycznej)* [w:] J. Kuryłowicz (red.), *Studia indoeuropejskie, Prace Komisji Językoznawstwa*, t. 37, Wrocław etc., s. 163–169.
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa SGL V – Pelcowa H., 2017, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. V: *Świat roślin*, Lublin.
- Podbielkowski Z., Sudnik-Wójcikowska B., 2003, *Słownik roślin użytkowych*, wyd. VII poprawione i uzupełnione, Warszawa.
- Poprzęcki W., 1990, *Ziołolecznictwo*, Warszawa.
- PZL – Kuźniewski E., Augustyn-Puziewicz J., 1986, *Przewodnik ziołolecznictwa ludowego*, wyd. II uzup., Warszawa–Wrocław.

- PZZ – Kwaśniewska J., Skulimowski J., Tumiłowicz H., 1956, *Poradnik zbieracza ziół*, Warszawa.
- Radyserb-Wjela J., [1909], *Serbske rostlinske mjena w dvěmaj džělomaj a sedmjoch stawach po abejcejskim rjedže*. Čestny pomnik za serbskeho přirodospytnika njeboh Michała Rostoka zestajał njeboh Jan Radyserb-Wjela, zrzadował a za čišć přihotował Matej Urban, Budyšin.
- Rogowska E., 1994, *Pluralne nazwy roślin w słowniku gwar kaszubskich B. Sychty*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 19–20, s. 181–187.
- Rystonová I., 2007, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha.
- S – Sychta B., 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, 1979 i n., opr. przez Pracownię Dialektologii Polskiej (dawniej: Zakład Dialektologii Polskiej) Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, red. M. Karaś, S. Urbańczyk, J. Reichan, J. Okoniowa, B. Grabka, R. Kucharzyk, Wrocław – Kraków etc.
- SGRT – Radwańska-Paryska Z., 1992, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza*, Zakopane.
- Sławski SEJP – Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V (A–Ł), Kraków.
- SŁŚ – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, 1953 i n., red. M. Plezia, K. Weyssenhoff-Brożkova, M. Rzepiela, Wrocław etc.
- Spólnik A., 1990, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, „Prace Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie”, nr 58, Wrocław etc.
- SStp. – *Słownik staropolski*, 1953–2002, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Wrocław.
- Stanko J., 1472, *Antibolomenum Benedicti Parthi* [rękopis przechowywany w Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej, nr Ms 225].
- SWil – Zdanowicz A. et al., 1861, *Słownik języka polskiego*, wyd. Maurycy Orgelbrand, t. I–II, Wilno (tzw. Słownik wileński).
- Symb. – Rostafiński J., MCM, *Symbola ad historiam naturalem medii aevi [...]*, t. I–II, Cracoviae.
- Szymon z Łowicza, 1537, *Enchiridion medicinae [...]*, Kraków.
- Tokarski R., 1993, *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. II: *Współczesny język polski*, Wrocław, s. 335–362.
- USK – Robotycki Cz. (red.), 1995, *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków.
- Waniakowa J., 2012, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*, Kraków.
- Waniakowa J., 2015, *Nazwy zwierząt w nazwach roślin* [w:] E. Wierzbička-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, Warszawa, s. 187–194.

- Waniakowa J., 2016, *Niedosłowność w nazwach roślin* [w:] M. Odelski, A. Knapik, P. Chruszczewski, W. Chłopicki (red.), *Niedosłowność w języku*, seria: „Język a komunikacja”, t. 37, Kraków, s. 413–425.
- Wierzbicka A., 2003, *Wybrane nazwy roślin wodnych (na materiale gwar kujawskich)* [w:] J. Opoka, A. Oskiera (red.), *Język – Literatura – Dydaktyka*, t. 1, Łódź, s. 213–221.
- Wróbel H., 2004, *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*, Kraków [przedruk z: *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, Prace Katedry Języka Polskiego II*, Katowice 1962, s. 105–137].
- ZDK – *Zielnik dla każdego, czyli opis ziół wykorzystywanych w leczeniu domowym wraz z praktycznym zastosowaniem (napary, wywary i wyciągi zdrowotne)*, 2009, zebrał i oprac. J. Rogala i R. Maciej, Ożarów Mazowiecki.

Polish dialectal names of plants with the component *kaczy*

Summary

The aim of this paper is to analyse the semantic motivation of Polish dialectal names of plants with the component *kaczy* and, what follows, to attempt an answer to the question why this element occurred in plant names and what its role was/is. Additionally, the examination covers the structures of the names and the morphological structures of the words. The selected material subject to analysis comprises dialectal names of wild herbaceous plants, which are part of the immediate surroundings of the human being, grow close to homes, on meadows, or in woods. Dialect speakers deal with the plants on an everyday basis and make use of their properties frequently. What can be inferred from the analysis of the collected names is that each of them needs to be considered individually and in close relation to what species it represents.

Keywords: dialectal names of plants, semantic motivation, figurativeness of names, morphological structure, plant properties

Słowa kluczowe: gwarowe nazwy roślin, motywacja semantyczna, metaforyczność nazw, budowa słowotwórcza, cechy roślin